

Stan niepewności w przededniu podjęcia pracy. Czy osobowość wpływa na poziom poczucia własnej skuteczności kandydatów na nauczycieli wczesnej edukacji?

ABSTRACT

The state of uncertainty on the eve of taking up work. Does personality affect the level of self-efficacy of early education teacher candidates?

The text focuses on the key challenges faced by early education teachers. Particular attention was paid to novice teachers and students – candidates for this profession. It was assumed that one of the key psychological factors in the process of effective dealing with unpredictable educational reality is their sense of self-efficacy determined, among others, by their personality. Subsequently, research results were presented, which prove that the Big Five personality traits differentiated the respondents' (candidates for early education teachers) self-efficacy in a statistically significant way.

Keywords: teacher, early childhood education teacher, uncertainty, personality, self-efficacy

Słowa kluczowe: nauczyciel, nauczyciel wczesnej edukacji, niepewność, osobowość, poczucie własnej skuteczności

1. Wprowadzenie – wymiar „pewności–niepewności” w pracy współczesnego nauczyciela

Analizowanie pracy ludzkiej – jej typów, form, uwarunkowań przebiegu składających się na nią czynności zawodowych czy szeroko pojmowanych wymagań w stosunku do ich wykonawców oraz oferowanych im w zamian gratyfikacji (Dawis, Lofquist 1984; por. Kwiatkowski S.T. 2013: 101–104) – wymaga

niewątpliwie przyjmowania wielu różnorodnych i często bardzo odmiennych jakościowo perspektyw. Mając bowiem na celu uchwycenie istoty funkcjonowania w danym zawodzie, niezbędne jest ustawiczne – uwzględniające dynamikę współczesnej pracy ludzkiej oraz rzeczywistości, w której składające się na nią czynności są realizowane (por. Kwiatkowski S.M. 2019: 196–201) – dokonywanie swoistej kompilacji owych punktów widzenia. Dopiero postępując w ten sposób, stosując podejście holistyczne – możemy przybliżyć się do identyfikacji tych charakterystyk danego zawodu, które ujmować można w kategoriach jego kluczowych wyznaczników czy, mówiąc krótko, jego ścisłego rdzenia.

Przyjęcie takiej perspektywy na pracę ludzką, której osią jest charakterystyczne dla danego zawodu umiejscowienie na wymiarze ograniczonym z jednej strony przez towarzyszące pracy w nim poczucie pewności, a z drugiej – przez właściwe dla niego poczucie niepewności, stanowić może wstęp do niezwykle interesujących rozważań. Zwłaszcza teraz – w XXI wieku, w świecie zdominowanym przez niespotykane dotąd wysokie tempo przemian sprawiających, że otaczającą nas rzeczywistość społeczno-zawodową definiować należy z wykorzystaniem między innymi takich terminów, jak: zmienność, złożoność, wieloznaczność i, co niezwykle istotne z perspektywy niniejszego tekstu, wspomniana już niepewność (por. Kwiatkowski S.T. 2018b: 11–12). Warto się tu odwołać choćby do refleksji Ulricha Becka (2004), który jako jeden z pierwszych podnosił kwestię nasilania się niepewności we współczesnym społeczeństwie ryzyka. Poczucie niepewności wydaje się zatem być współcześnie czymś nieuniknionym, a co za tym idzie – naturalnym dla wszystkich ludzi, bez względu na zawód, jaki wykonują, czy stanowisko pracy, w ramach którego sprawują swoje obowiązki. Jeżeli jednak podejmiemy próbę określenia, w przypadku których zawodów mamy do czynienia z największym nasileniem tego poczucia najczęściej obciążonego negatywnym ładunkiem, to niewątpliwie znajdzie się wśród nich zawód nauczyciela.

Jak stwierdziła Henryka Kwiatkowska (2008: 11–12), immanentną właściwością pracy nauczyciela wczesnej edukacji jest wieloraka niedookreśloność, wynikająca, między innymi, z tego, że wiedza teoretyczna stanowiąca podstawę nauczycielskich działań jest z jednej strony niepełna (nie jest bowiem możliwe, by obejmowała każdy z niezliczonych scenariuszy wydarzeń), natomiast z drugiej – niepewna (gdyż nigdy nie daje gwarancji, że – nawet odpowiednio zastosowana – umożliwi osiągnięcie zamierzonych celów). Ograniczenia wynikające z natury wiedzy pedagogicznej to oczywiście zaledwie jeden z wielu elementów składających się na szeroką paletę czynników generujących omawianą, tak charakterystyczną dla nauczycielskiej codzienności, niepewność. Należy zwrócić w tym miejscu uwagę na fakt, że w doświadczeniu omawianego braku pewności nauczyciele – co zupełnie oczywiste – nie stanowią monolitu i występować mogą między nimi w tym zakresie mniej lub bardziej istotne różnice, których źródło tkwić może chociażby w warunkach pracy w danej placówce edukacyjnej lub

w jakości budowanych w jej ramach relacji interpersonalnych (przede wszystkim z dyrektcją oraz z innymi nauczycielami – najbliższymi współpracownikami) (por. Pyżalski 2010: 53–72) czy we właściwościach wewnętrznych samych nauczycieli (chodzi zatem o perspektywę ogólnie pojmowanych różnic indywidualnych, np. o różnice w zakresie zdolności do radzenia sobie ze stresem) (por. Kwiatkowski S.T. 2018a: 135–137). Wydaje się jednak, że obok uwarunkowań zarysowanych wyżej kluczowym z czynników mających silne oraz istotne związki z umiejscowieniem danego nauczyciela na wymiarze „poczucia pewności–niepewności” jest bezsprzecznie jego dotychczasowy staż pracy. Można bowiem przyjąć, że zdobywane przez niego wraz z przyrostem stażu doświadczenie przyczyniać się będzie do stopniowego poszerzania tego obszaru jego edukacyjnego funkcjonowania, dla którego właściwa będzie względna przewaga doświadczanej przez niego pewności nad odczuwaną niepewnością. Dlatego w pełni uzasadnione wydaje się poświęcenie szczególnej uwagi nauczycielom znajdującym się w pierwszym, przedkonwencjonalnym stadium rozwoju zawodowego (Kwiatkowska 2008: 208–209; por. Korczyński 2015: 75; Kwiatkowski S.T. 2018b: 206), którzy stawiają dopiero pierwsze kroki na zawodowej ścieżce. To właśnie w ich przypadku analizowana niepewność ma, z bardzo dużym prawdopodobieństwem, najwyższe nasilenie – nie tylko muszą oni bowiem funkcjonować, podobnie jak ich starsi stażem koleżanki i koledzy, w zmiennych i nieprzewidywalnych realiach systemu edukacji, lecz także, w tym samym czasie, starać się odnaleźć w nowym, często bardzo skomplikowanym i nie zawsze przyjaznym środowisku szkolnym (co może być dodatkowo potęgowane doświadczaniem przez nich tzw. szoku startu zawodowego) (por. Szempruch 2013: 128–129). Rozważania odnoszące się do tej kwestii stają się tym bardziej aktualne w dobie pandemii koronawirusa (Covid-19), która wymusiła na placówkach oświatowych zmianę dotychczasowych schematów działań w obszarze procesu nauczania-uczenia się i przestawienie się na zdalną komunikację z uczniami (por. Kwiatkowski M. 2020: 312–324). Można przypuszczać, że ta nagła i zupełnie nieoczekiwana zmiana przyczyniła się do zwiększenia zakresu obszarów edukacyjnej niepewności kosztem tych sfer, w których dominuje mniejsza lub większa pewność (która i tak – w świetle obecnych wydarzeń – sprawia często wrażenie niezwykle kruchej i niestabilnej).

2. Poczucie własnej skuteczności nauczycieli w kontekście ich umiejscowienia na wymiarze „pewności–niepewności”

Rozwijając konstatację zawartą we wprowadzeniu, należy wyraźnie podkreślić, że podobnie jak ogół nauczycieli nie stanowi w analizowanym obszarze homogenicznej grupy, tak samo grupa nauczycieli początkujących nie ma, co oczywiste, jednorodnej natury w omawianej sferze. Nawiązując do wspomnianych

uprzednio różnic indywidualnych, których natężenie determinować może zdolność poszczególnych nauczycieli do lepszego radzenia sobie z edukacyjną niepewnością, szczególną uwagę zwrócić trzeba na poczucie własnej skuteczności (zwane również poczuciem samoskuteczności), definiowane jako oczekiwanie jednostki, że dysponuje ona zdolnościami potrzebnymi do tego, by w przyszłości skutecznie poradzić sobie w określonej – często nie tylko nowej, lecz również stresującej, niejednoznacznej czy nieprzewidywalnej, słowem – niepewnej sytuacji, poprzez takie wykonanie ważnego dla niej zadania, które umożliwi jej wywarcie pożądanego wpływu na istotne dla niej wydarzenia/cele życiowe (w tym także zawodowe) (Bandura 1994: 71; por. Bandura 2007: 85–91; Chomczyńska-Rubacha, Rubacha 2013: 4–8). Jak dobitnie zaznaczył Albert Bandura (2007: 86), to właśnie siła poczucia własnej skuteczności „decyduje o tym, czy ludzie w ogóle podejmą jakiegokolwiek próby poradzenia sobie z trudnymi sytuacjami, czy też nie”. W świetle tych słów w pełni uzasadnione wydaje się zatem przyjęcie założenia, zgodnie z którym w procesie radzenia sobie przez nauczycieli ze stanowiącą stały element ich zawodowej codzienności niepewnością edukacyjną to właśnie natężenie omawianego czynnika psychologicznego odgrywać może rolę kluczową, inicjującą angażowanie się przez nich w konkretne działania ukierunkowane na stawienie czoła zaistniałej sytuacji.

W świetle przedstawionego wywodu w pełni uzasadnione wydaje się założenie, że nauczyciele – zwłaszcza początkujący – powinni charakteryzować się możliwie najwyższym poziomem poczucia własnej skuteczności (por. Kwiatkowski S.T. 2018b: 389–391). A skoro przedmiotem naszego szczególnego zainteresowania są właśnie ci przedstawiciele analizowanej grupy zawodowej, którzy znajdują się na etapie stażu i wciąż uczą się swojej nowej roli, całkowicie racjonalne staje się spojrzenie na to, jakie jest ich wyjściowe, właściwe im w momencie podjęcia pracy, przekonanie na temat własnej skuteczności. Z tego względu z najwyższą uwagą przyjrzeć się należy także kandydatom na nauczycieli, którzy znajdują się w przededniu ukończenia studiów i rozpoczęcia pracy w zawodzie nauczyciela edukacji przedszkolnej lub szkolnej. Poczucie własnej skuteczności, mimo że ma charakter plastyczny i wskutek odpowiednio zaprojektowanych oddziaływań (Bandura 1994: 78–80; Bańka 2016: 7; por. Kwiatkowski S.T. 2018b: 396–397) lub przypadkowych splotów okoliczności może być kształtowane (wzmacniane lub osłabiane), nie powinno zasadniczo zmieniać się w krótkim, trwającym kilka miesięcy przedziale czasu (choć oczywiście nie można wykluczyć, że pewne sytuacje mogą skutkować silnymi i zachodzącymi bardzo szybko zmianami w obszarze tego czynnika). Dlatego można generalnie przyjąć, że pomiar natężenia opisywanego komponentu u kandydatów na nauczycieli w trakcie ostatniego roku studiów będzie tożsamy z pomiarem, który zostałby dokonany w punkcie wyjścia, czyli podczas pierwszych dni ich zawodowej pracy w przedszkolu czy też w szkole. Należy

jednak podkreślić, że diagnoza poziomu poczucia własnej skuteczności przyszłych nauczycieli uzupełniona być powinna o analizy odnoszące się do jego uwarunkowań. Mariola Chomczyńska-Rubacha i Krzysztof Rubacha (2013: 7–8) stwierdzili bowiem, że omawiany czynnik „powstaje na bazie osobistych doświadczeń jednostki w zakresie dysponowania zasobami motywacyjnymi i poznawczo-działaniovymi” – warto zatem zastanowić się nad tym, które z kluczowych czynników psychologicznych mogą wywierać istotny wpływ na owe zasoby stanowiące fundament poczucia własnej skuteczności.

Wydaje się, że dociekania warto byłoby rozpocząć od konstruktów, który, zgodnie z definicją zaproponowaną przez Johna D. Mayera (2015: 49), „przedstawia całościową organizację życia psychicznego jednostki”. Tym konstruktem jest oczywiście osobowość, czyli struktura, której geneza tkwi w interakcji zachodzącej między procesami dojrzewania a procesami uczenia się i przystosowania, wyznaczająca całokształt procesów psychicznych człowieka (Szempruch 2013: 113). W związku z tym, że osobowość jest pierwotna w stosunku do poczucia własnej skuteczności (por. Kwiatkowski S.T. 2018b: 189–192), oraz tym, że w świetle powyższych definicji stanowi ona swoisty rdzeń psychicznego funkcjonowania jednostki, który siłą rzeczy oddziaływać musi (bezpośrednio lub pośrednio) na pozostałe czynniki psychologiczne – niezbędne staje się określenie, na ile natężenie składających się na nią cech (głównych czynników osobowości) różnicować może kandydatów na nauczycieli. Mowa tutaj o obszarze typowego dla nich przekonania o zdolności do efektywnego prowadzenia ważnych dla nich działań, warunkującego poziom doświadczanej przez nich niepewności oraz zdolność do stawiania jej czoła.

3. Założenia metodologiczne badań własnych

Przedstawione w kolejnym podrozdziale wyniki porównawczych analiz empirycznych, ukierunkowanych na określenie, czy natężenie głównych czynników osobowości w istotny sposób wpływa na poziom poczucia własnej skuteczności kandydatów na nauczycieli, stanowią jeden z elementów programu badawczego przeprowadzonego w wydziałach pedagogicznych trzynastu uczelni publicznych na terenie całej Polski (Kwiatkowski S.T. 2018b: 427–456). Wzięło w nim udział 431 studentów II roku dziennych studiów magisterskich, którzy w ramach studiów I stopnia ukończyli specjalność (pedagogikę przedszkolną i wczesnoszkolną, wczesną edukację) dającą im kompetencje, kwalifikacje i uprawnienia do zajmowania stanowiska nauczyciela wczesnej edukacji (w przedszkolu oraz w klasach I–III szkoły podstawowej)¹, a którzy, po uzyskaniu tytułu licencjata,

¹ Należy zaznaczyć, że 112 uczestników (26% próby badawczej) w momencie udziału w badaniu pracowało już w zawodzie.